

JOEEP

Journal Homepage: <http://dergipark.org.tr/joep>

Araştırma Makalesi • Research Article

İkinci Abdülhamid Dönemi'nde Basınla İlişkiler ve Sultan'ın Son Senesinde Sırat-ı Müstakim'in İktidara Bakışı

Relations with the Press in the Period of Abdulhamid II and the View of Sırat-ı Müstakim to Power in the Last Year of the Sultan

İlker Bayram ^{a,*} & Selma Göktürk Çetinkaya ^b

^a Öğr. Görevlisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Rektörlük, 11230, Bilecik /Türkiye
ORCID: 0000-0003-4830-7709

^b Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 11230, Bilecik /Türkiye
ORCID: 0000-0001-6828-1679

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Nisan 2022

Düzeltilme tarihi: 28 Mayıs 2022

Kabul tarihi: 11 Haziran 2022

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı Devleti
İkinci Abdülhamid
İkinci Meşrutiyet
Sırat-ı Müstakim

ARTICLE INFO

Article history:

Received: April 19, 2022

Received in revised form: May 28, 2022

Accepted: June 11, 2022

Keywords:

Ottoman Empire
Abdülhamid II
The Second Constitutional Period
Sırat-ı Müstakim

ÖZ

Günümüzde İkinci Abdülhamid Dönemi'ne dair tartışmalar güncelliğini korumaktadır. İkinci Abdülhamid iktidarı, farklı kesimlerin ortak şikâyeti olmuştur. İngiltere, Fransa, Rusya gibi güçler, Osmanlı'dan daha fazla pay almak istemişlerdir. Bunlar vasıtasıyla Osmanlı coğrafyasından pay almak isteyen Yahudileri, Ermenileri ve Rumları da unutmamak gerekir. Ayrıca Orta Doğu'daki Müslüman unsurlar da harekete geçmişlerdir. Bunlara ilaveten Osmanlı toprakları ile ilgili sorunu olan iç ve dış odakların yaptıkları faaliyetleri engellemek adına İkinci Abdülhamid'in aldığı tedbirlerden rahatsız olanlar da bulunmaktaydı. Bunların ortak özellikleri, Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla bütün sorunların ortadan kalkacağına olan inançlarıydı. Bu nedenle temel hedef olarak öncelikle Meşrutiyet'i yeniden ilan ettirmeyi ardından da İkinci Abdülhamid'i görevden indirmeyi hedeflemişlerdir. Ancak Sultan Abdülhamid sonrası hakkında planlarının olduğu söylenemezdi. Bunlar arasında diledikleri gibi yayın yapamamaktan, sansüre uğramaktan şikâyetçi olan "Basın" da bulunmaktaydı. 1908'de yayın hayatına başlayan Sırat-ı Müstakim, muhaliflerin toplanma merkezlerinden biri olmuştur. Bu makalede basının, yönetimin üzerindeki etkisi Sırat-ı Müstakim örneği üzerinden hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

The debates about the Abdulhamid Period are still up-to-date. Abdulhamid power has been a common complaint of different segments such as England, France and Russia wanted to get a bigger share from the Ottoman. We should not forget the Jews, Armenians and Greeks who wanted to get a share from the Ottoman geography. In addition, Muslims in the Middle East took action. There were also those who were disturbed by the measures taken by Abdulhamid in order to prevent the activities of internal and external centers that had problems with the Ottoman lands. They aimed primarily to re-declare the Constitutional Monarchy and then to dismiss Abdulhamid. However, he hadn't plans after Abdulhamid. Among them was the "Press". Sırat-ı Müstakim, became one of the gathering centers of the dissidents. In this article, the effect of the press on the administration has been tried to be determined through the example of Sırat-ı Müstakim.

1. Giriş

Basın, siyaseti yönlendirmede ve gerek halkın gerekse diğer ülkelerin içeride gerçekleştirilen politik uygulamaları görmesinde en mühim unsurdur. Bu durum yalnızca

günümüzde değil, geçmişte de geçerliliğini muhafaza etmiş, iktidarların basını kendi elinde tutmasına yahut baskılamasına sebebiyet verirken basının da iktidarı ve muhalefeti yönlendirme çabası görülmüştür. Bu noktada İkinci Abdülhamid Dönemi için de benzeri tespitleri

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ibayram09@hotmail.com

yapabilmek mümkündür. Makalenin temelde iki önemli maksadı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Birinci Meşrutiyet, İstibdat ve İkinci Meşrutiyet olarak üç kısma ayrılabilir bu dönemde basın iktidar ile ilişkilerinin ortaya konulmasıdır. Bu kısımda özellikle muhaliflerin basın üzerinden dönemi yönlendirme çabaları ve uğradıkları baskılar ele alınmıştır. İkincisi ise, *Sırat-ı Müstakim*'in İkinci Meşrutiyet Dönemi'ne bakışının tetkik edilmesidir. Ancak bu derginin 1908'den başlayarak ve 1912'de *Sebilürreşad* adını alıp 1925 yılına değin 641 sayılı uzun bir yayın hayatının olması, ayrıca 1948-1965 arasında da 359 sayı daha çıkarması dolayısıyla sınırlandırma yapıp sadece 1909 senesindeki sayıları üzerinden analize gidilmiştir.

Bilindiği üzere 1909 yılı, İkinci Abdülhamid'in saltanatının son senesidir. Derginin incelenmesinde, Sultan'ın tahttan indirilmesine değin geçen süreçte dergi yazarlarının İkinci Abdülhamid'e, Meşrutî yönetime ve diğer konulara bakışı değerlendirilmiştir. Makaleye temel teşkil eden yayının *Sırat-ı Müstakim* olarak belirlenmesinin nedeni ise derginin "İslamcı" olarak tanımlanmasıdır. İslamcılık politikası uygulayan II. Abdülhamid'in aynı fikir doğrultusunda yayın yaptığı bilinen *Sırat-ı Müstakim*'de nasıl ele alındığı sorusuna yanıt bulmak çalışmanın temel gayelerinden birini oluşturmaktadır. II. Abdülhamid ile "İslamcı" başlığı altında birleşen *Sırat-ı Müstakim*'in II. Abdülhamid'e destek veren bir yayın organı olup olmadığı sorusuna da cevap verilmeye çalışılan makalede ayrıca basına yönelik baskıların kaldırıldığına söylendiği ve esasen 1909 düzenlemesiyle yine sınırlandırılan yeni Meşrutî dönemde derginin ne denli hür yayın yapabildiği de gösterilmek istenmiştir. Hazırlanan çalışmanın temel başvuru kaynaklarını *Sırat-ı Müstakim* dergisinin ilgili sayıları oluşturmaktadır. Ayrıca döneme ait hatıralar ile gerek görülen tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

1. İkinci Abdülhamid Dönemi'nde Basın

Sultan Abdülmecid Dönemi'nde yaşanan Kırım Harbi'nin ardından gayrimüslimlerin kendi meclislerinde problemlerini çözüp kararlar almalarına yönelik başlayan uygulamadan hareketle Mithat Paşa'da oluşan "Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Anayasası" fikri, Birinci Meşrutiyet rejimiyle Kanun-ı Esasi'yi doğurmuştur. İkinci Abdülhamid meşrutî yönetim isteyenlerle anlaşarak tahta çıkmış ve 7 Ekim 1876 tarihli iradeyle, anayasayı ve hükümetin anayasaya yönelik sorumluluğunu kabullendiğini göstermiştir. Bu doğrultuda Kanun-ı Esasi hazırlanmış ve 23 Aralık 1876'da Meşrutiyet'e geçildiği duyurulmuştur (İnalçık, 2020: 208-209). Osmanlı Devleti'nin bu yeni süreci, İstanbul'da destekleyenler ve karşı çıkanlar arasında aleni bir şekilde tartışılmış ve karşıt olanlar fikirlerinin savunusunu yabancı basının yorumlarından da güç alarak gerçekleştirmiştir (Koloğlu, 2010: 94). Fikir tartışması elbette en fazla basın üzerinden kendisini göstermiş ve Meşrutiyet'e geçişin ardından basının tavrında kendine duyduğu güvenin artışı gözlenmiştir. Nitekim Ahmet Emin Yalman da Birinci Meşrutiyet'te basının kendisini padişahın üstünde gördüğünden ve bunu defaatle vurguladığından

bahsetmektedir. Yalman, bu tezini örneklendirirken *Vakir*'in her vesileyle egemenliğin gerçek sahibinin millet olduğunu ve padişahı ne zaman isterlerse o zaman değiştirebileceklerini ifade ettiğini; *İstikbal*'in ise yeni anayasanın baştakilerin bir lütfu olmadığını, bir grup vatanseverin mücadelesi sonucunda elde edildiğini halka tekrar tekrar hatırlattığını vurgulamıştır. Yalman'ın bir diğer örneği ise *İttihad* üzerinden olmuş, 1 Kasım 1879'daki sayısında halkın egemenlik hakkının güçlenmesini sağlayacak icraatın başlaması gerektiğini yazdığını belirtmiştir. Basının yönlendirici etkisi her dönemde olduğu üzere bu süreçte de sadece yazılar üzerinden kendisini göstermemiş, gazetecilerin söylemleri de tesirini halk üzerinde hissettirmiştir. Örneğin Yalman'ın en fazla nüfuza sahip gazetecilerden olduğunu söylediği Ziya Bey (Gökalp), ortaokul öğrencilerine verdiği bir konferansta "padişah sadece halka hizmet edenlerin başıdır" cümlesini sarf etmiştir (Yalman, 2018: 51-54). Bu örnek dönemin aydınlarının Meşrutiyet öncesi dönemin endişelerinden sıyrıldıklarını da gösterir niteliktedir.

Tanzimat Dönemi gazetecilerinin girişimiyle Türk toplumu gazete ve dergiyle tanışmış, onlardan istifade etme imkânı bulmuştur. Bu dönemde yürütülen mücadele yetişmekte olan nesillere ilham olmuş, meşrutiyetin yeniden ilanının sağlanabilmesi için Jön Türkler, hürriyetçi, meşrutiyet taraftarı gençler tıpkı Yeni Osmanlılar gibi basından birinci araç olarak faydalanmışlardır (Nalcioğlu, 2013: 413). Osmanlı Devleti'nin ilk özel gazetesi olan Tercüman-ı Ahval 1860 yılında Ağâh Efendi tarafından yayın hayatına başlamıştır. Akabinde 1862 yılında Şinasi'nin Tasvir-i Efkâr gazetesi yayınlanmaya başlanmıştır. Tasvir-i Efkâr'da, halkın önemine vurgu yapıp her şeyin üzerine çıkartılmıştır (Alan, 2019). Esasen henüz bu gazeteler daha yayınlanmaya başlamadan 1858'de Ceza Kanunu'nun 138, 139 ve 213. Maddeleriyle basına yönelik sınırlandırmalar getirilmiştir (Topuz, 1973: 42-43). Basına yönelik gelişmelerin yoğunlaştığı dönemin padişahı Sultan Abdülaziz'in saltanat yılları, aydınların ve bu bağlamda gazetecilerin endişelerinin başlangıç dönemini de oluşturmaktadır. Nitekim ilk olarak Fransa'dan alınan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi, 5 Mart 1867 yılında da "ilk sansür nizamnamesi" olarak kabul gören Kararnâme-i Âli yayımlanmış, buna müteakip Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi gibi kimi aydınlar Batı'ya kaçmışlardır (Küçük, 1998; Topuz, 1973: 43). Bu aydınlar, 1879'a kadar Paris, Londra gibi Avrupa şehirlerinde dokuz ayrı gazete çıkarmış, 1881-1907 arasında Paris, Londra gibi Avrupa şehirlerinin yanında Mısır'da da gazeteler çıkmıştır. Çıkarılan yaklaşık 55 farklı gazetenin yedisi mizah üzerinedir. İttihatçılar zamanında da 1910'da Paris'te iki farklı gazetenin yayımlandığını da belirtmek gerekir (Koloğlu, 2010: 116-117). İkinci Abdülhamid döneminin sürgün yayımlarının esas temasını anayasanın tekrar yürürlüğe girmesi oluşturmuştur. Koloğlu'nun ifadesiyle bu dönemdeki hemen her yazıda padişah suçlanmış ve hatta aşağılanmıştır (Koloğlu, 2010: 124-125).

Sultan Abdülhamid, saltanatı sürecinde dış muhalif basına

da önem vermiştir. Döneminde uygulanan sansür politikasının tedbirlerine rağmen bu yayınlar ülkeye sokulabilmiştir. Yurda girebilen bu yayınlar, öğretmenler ve öğrencilerin ellerine geçip muhtemelen entelektüelleri de etkileyip anayasa hareketine destek oluşturmada etkili olmuşlardır (Baykal, 2013). Bu dönemde yurt dışında da çok sayıda Osmanlı gazetesi yayınlanmış olup bunların sayısı kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Örneğin Avram Galante 68, Erdal Yavuz 78, Jeltyakov ve Petrosyan 120 adet yurt dışında yayımlanan Osmanlı gazetesinden bahsederken Gökhan Kaya yüksek lisans tezinde bu sayıyı 153 olarak belirtmiştir. Gökhan Kaya'nın "*İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin basın yayın faaliyetleri (1876-1908)*" başlıklı bu tezinde 153 gazetenin %66'sının Türkçe, %14'ünün ise Türkçenin yanı sıra başka bir dilde, %20'sinin de yabancı dillerde yayımlandığı yazılmaktadır. Kocabaşoğlu, padişahı hedef alan bu "illegal" Jön Türk gazetelerinin Kahire, Paris, Cenevre gibi şehirlerde yoğunlaştığını ama Rio de Janeiro, Chicago, Palermo ve Köstence gibi yerlerde bile bu tür yayımlara rastlandığını söylemektedir. Bunlardan *İctihad*, *Mizan*, *Meşveret*, *Osmanlı*, *Şura-yı Ümmet* gibi önde gelenlerin hürriyetin ilanında, anayasanın yürürlüğe konmasında, saltanatın hukukunun sınırlandırılmasında ve bir kısmının da Cumhuriyet Dönemi'ne yansıyan reformların yapılmasında etkili olduğunu belirtmek gerekir. Bahsedilen gazetelerden yalnızca *İctihad* varlığını sonrasında da devam ettirmiştir. Diğerlerinin varlığını sürdürmemelerinin sebebi ise bir zamanlar ittihad-ı anasırı savunmaları ve fakat milliyetçiliğin şahlanması ile varlık nedenlerini yitirmeleri şeklinde kabul edilebilir (Kocabaşoğlu, 2010: 5-6).

İkinci Abdülhamid dışarıdaki muhalif Osmanlı vatandaşlarının çıkardıkları gazeteleri kontrolün yanında yabancı basını da kontrol çalışmaları yapmıştır. Örneğin 1893 Nisan'ında Berlin Elçiliği'ne, Alman basını kontrol edecek ve Osmanlıya dair haberlerle resimleri haber verecek üç yüz Mark maaşlı bir memur tutulması için talimat verilmiştir (Koloğlu, 2010: 99).

1879-1887 arasında İstanbul'da her yıl ortalama 9-10 yeni yayın çıkmıştır ve bunlar gazeteden çok dergidir. Ancak mizah dergilerine hiç izin verilmemiştir. 1888-1908 arası ise yılda ortalama bir yeni yayın görülmektedir. Bu dönemde ortalama tirajı 12-15 bin, olağanüstü durumlarda 30 bine çıkan gazeteler vardır (Koloğlu, 2010: 111). İkinci Abdülhamid Dönemi'nde mizah dergilerine izin verilmemesinden ayrı karikatürler de yasakları beraberinde getirmiştir. Örneğin Osmanlı Rumlarından olan Teodor Kasap'a ait, padişahın tahta çıktığı süreçte yayında olan *Hayal* 15 Şubat 1877 tarihinde yayınlanan bir karikatürden dolayı kapatılmış, Teodor Kasap ise aynı sebepten üç yıl hapis cezası almıştır. Bu karikatürde, elleri ve ayakları zincirle bağlı olan Karagöz'e hali; "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" olarak söylenmiştir (Topuz, 1973: 51; Nalcıoğlu, 2013: 378). Hapis cezası paraya çevrilen ve kefaletle serbest kalan Teodor Kasap, yurt dışına kaçıp daha önce kapatılan gazetesi *İstikbal*'i çıkarmaya başlamış, ardından affedilerek İstanbul'a dönmesine müsaade edilince

İkinci Abdülhamid için polisiye romanlar çevirmiştir. Bu süreçte muhalif gazeteciler genelde ya sarayda bir vazife ile vazifelendirilmiş veya sürgün edilmiştir. Aynı dönemde Namık Kemal, Abdülhamid'i eleştirilerinden dolayı önce Magosa Kalesine sürgün edilmiş, sonra cezaevine ardından da Midilli'ye sürgüne gönderilmiş ve akabinde vezirlik makamına yakın olan Bâlâlık'a getirilmiş, ancak gazetelerde yazması yasaklanmıştır (Nalcıoğlu, 2013: 412).

Dini temellerden vazgeçmeden Batı'yı milli niteliklerle bağdaştırma yanlısı olan Namık Kemal, yönetim sistemini bütünüyle değiştirmek gerektiğini, böylelikle uygar milletlerin mutluluk nedeni olan Meşrutiyet rejiminin istibdadın yerine geçirilmek hedefine ulaşılacağını belirtmektedir. Kendisi anayasa tasarısını hazırlamakla görevli alt komisyonun raportörlüğünü üstlenmiştir. Ahmet Midhat Efendi ise geleneksel devlet üstünlüğünü ön planda tutmaktaydı ki bu anlayış Sultan Abdülhamid'in anayasayı kabul eden ama meclis sistemini reddeden görüşüne uyuyordu (Koloğlu, 2010: 120). Vezirlik ve Adana Valiliği yapmış Ziya Paşa'nın da gazetelere makele göndermesi yasaklanmıştır. Ebuuziyya Tevfik ise matbaacılığa hayli özense de Şura-yı Devlet azalığından ve Has Hazine'den maaş sahibi olup muhalif kimliğinden dolayı gazetecilik yapmaması için sıkı takip edilmekteydi. Ali Suavi İkinci Abdülhamid'in tahta çıkmasının ardından af edilmiş, sultana müşavir ve Tercüme Heyeti'ne üye olmuş, daha sonra Galatasaray Sultanisine müdür olarak atanmış; 1878'de Beşinci Murat'ı tahta geçirmek için tertip ettiği Çırağan Baskını sırasında öldürülmüştür. Basiretçi Ali Efendi uzun süre tutuklu kaldıktan sonra sürgün edilmiş, Filip Efendi'nin *Vakit*'ini zor şartlar altında yayınlatabilmiştir. Ayrıca Reşad Nuri, Şemsettin Sami, Rezaide Mahmud Ekrem beyler de muhaliflikleri sebebiyle İkinci Abdülhamid'in kendilerine layık gördüğü çeşitli memuriyetlerle sıkı denetimde tutulmuşlardır (Topuz, 1973: 20; Koloğlu, 2010: 121; Nalcıoğlu, 2013: 413). II. Abdülhamid ve yönetimine eleştiri yaparak Saray'dan aylığa bağlanma ümidine kapılanlar zaman içinde hayli çoğalmıştır (Koloğlu, 2010: 109).

Jön Türkler'i 1890-1920 arası en çok etkileyen yazar olan Ahmet Rıza, İstanbul'da kurulan İttihad-ı Osmani'nin Paris Şubesi başkanlığına getirilmiş, kendisi Sultan Abdülhamid'e reform önerileri göndermiştir. Bu bağlamda Ahmet Rıza mücadeleyi sonuna kadar sürdüren ve ödün vermeyen tek yazar olarak değerlendirilebilir. Mehmet Murad ise aynı dönemde İstanbul'da *Mizan* gazetesini çıkarmış, Mülkiye'de siyaset dersi veren bir hoca olarak devlete uluslararası politika önerilerinde bulunmuştur. Avrupa devletlerince Afrika'nın paylaşılması konusunda anlaşmalar yapıldığı dönemde padişaha Panislamcı politika izlenmesi önerisinde bulunan Mehmet Murad'ın gazetesi 1890'da kapatılmıştır. *Mizan*'ı 1896'da Kahire'de yeniden çıkarıp Sultan Abdülhamid'e karşı kampanya başlatan Mehmet Murad, daha sonra Paris'e geçmiş ve gazetesi İttihat ve Terakki'nin lideri sıfatıyla çıkarmıştır. Muhafazakâr bir yapısı olduğundan Ahmet Rıza ile çatışan Mehmet Murad, 1897'de İkinci Abdülhamid'in reform

vaadinden dolayı yayını durdurup İstanbul'a dönmüş ve Jön Türkler'den kopmuştur. Meşrutiyet'in tekrar ilanı ile *Mizan*'ı yeniden çıkarmaya başlamışsa da bu defa da İttihat ve Terakki'ye karşı durmuştur. Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi ise 1889'da İstanbul'da İttihad-ı Osmani Cemiyeti'ni kuranlardır. Abdullah Cevdet, gizli faaliyetleri dolayısıyla Trablus'a sürgün edilmiş, 1897'de Paris'e kaçımıştır. İkinci Abdülhamid'le pazarlık sonucu kendisine yurtdışı temsilciliklerinde bir görev verilmiş ve hayatı boyunca aylığa razı olmuştur. Bununla beraber imzasız olarak eleştirel yazılarına devam etmiş, 1904'ten itibaren İttihatçı çizgisinden uzaklaşıp Prens Sabahattin'e yaklaşmıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından İstanbul'a geri dönmüş İttihatçılarla tam uyuşmamıştır (Koloğlu, 2010: 122).

Tunalı Hilmi de 1895'te Avrupa'ya kaçanlar arasında yer almış, Meşrutiyet ve *Mizan*'a katkıda bulunmuştur. 1897'de padişahla pazarlık sonucu Madrid'e sefere başkâtip atanmışsa da gizlice yazmaya devam etmiştir. 1902'de elçilikteki görevinden ayrılan Tunalı Hilmi, Kahire'de *Kanun-u Esasi* ve *Hak*'ta yazmıştır. Prens Sabahattin ise babası ve kardeşiyle 1899'da Paris'e sığınmış, Ahmet Rıza ve grubuyla çatışmaya girmiştir. 24 yaşında Paris'teki Jön Türk Kongresi'ne başkan seçilen Ahmet Rıza, 1908'de İstanbul'a döndüğünde İttihat Terakkicilerin Mecliste toplanmasına kadar Sultan Abdülhamid ile uzlaşmacı olmayı tercih ederken, iktidarın tüm kadrolarının hemen tasfiyesi gibi ihtilalci bir fikri de savunmuştur. Bu sebepten 31 Mart Olaylarına varacak olan çekişmeleri gerginleştirmiş ve neticede ülkeyi tekrar terk etmek zorunda kalmıştır. İkinci Abdülhamid öncesi eylemci ve coşkulu iç basın, bir yıl içinde padişah tarafından kontrol altına alınmıştır (Yalman, 2018: 57).

İkinci Abdülhamid'in 1876-1909 yılları arasındaki 33 yıllık saltanatı, tarihe basın üzerindeki sansürün en katı olduğu dönem olarak geçmiştir. Buna sebep olarak bir yandan çağdaşlaşmayı hazmedememiş bir toplumun varlığı diğer yandan onu bölüp parçalamak hesaplarını yapan sömürgeci devletlerin etkisi belirtilebilir. Padişahın ilgilendiği ve hükümetçe hazırlanan Basın Yasası'nda ağır ceza ve aşırı kısıtlama içeriği Meclis'te hayli eleştirilmiş ve büyük değişikliklerle kabul edilmişse de padişah bu yasayı onaylamamış sonraki dönemde görüşülmek üzere bekletmiştir. Lakin görüşülemeden Meclis feshedilmiştir. Daha öncesinde, 20 Eylül 1877 tarihli kararnameyle "zihinleri kurcalayacak yayın yapan gazeteleri derhal kapatabilir" denilerek basına yönelik yaptırımlar kendisini göstermiştir (Topuz, 1973: 52; Koloğlu, 2010: 96-99). Şunu da belirtmek gerek ki Osmanlı'da basın özgürlüğü açısından belki de en önemli ve olumlu gelişme 1876'da Birinci Meşrutiyet'in ilanı ile kabul edilen Kanun-ı Esasi'nin 12. maddesinde "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" hükmünün yer alması olmuştur (Yıldırım, 2009; Kili, Gözübüyük, 2006: 37). Ancak burada da basının hangi kanun ya da kanunlar çerçevesinde hür olacağı net olmaması ve eş zamanlı olarak hem Sansür hem de Matbuat Nizamnamesinin yürürlükte olması anayasadaki ilgili

maddeyi kuşkulu hale getirmektedir (Topuz, 1973: 51).

Maarif Nezareti, Matbuat Müdürlüğü ve Zaptiye Nazırlığı katkısıyla gazeteler üzerinde sansür olgunlaştırılmıştır. Dışişlerinde de, basında sansür için Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü kurulmuştur. Bir yandan da Maarif Nezaretinde Tetkik-i Müellefat Komisyonu görevlendirilmiştir (Koloğlu, 2010: 99). Yabancı basını ve yayınları kontrol etmek Matbuat Müdürlüğünün göreviyken 1888'de tüm matbaalara ön sansür getirilmiş, 1894 Nizamnamesiyle kitapçılar da kontrol altına alınmıştır. Ayrıca 1907'ye kadar birçok önleme başvurulmuştur. İkinci Abdülhamid'in sözcülüğünü yapan Ahmet Midhat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat*'inin isteği gerçekleşmeyip aksine her türlü tartışmanın yasaklandığı bir ortam oluşmuştur. Dönemin simgesi olan bu gazete, çağdaş uygarlığa kapılarını kapamadan İslamcı kalmak politikasının en iyi izleyicilerindendir. Ahmet Midhat Efendi, sayısı 100'ü geçen romanlarında bu konuları tekrarlamış, Osmanlı'nın Avrupalı olduğu tezini açıkça savunmuştur. Bu romanları önce gazetesinde tefrika olarak yayınlanmış sonra kitap haline getirilmiştir (Koloğlu, 2010: 102,111). *Tercüman-ı Hakikat*, günlük baskısında çeşitli romanlar, farklı alanlarda yazılmış bilimsel makaleler ve diğer devletlerin tarihlerini yayımlarken dönemin diğer önemli yayınları olan *Sabah*, *İkdam*, *Saadet* ve *Tarik* gazeteleri ile *Servet-i Fünun* ve *Malumat* dergileri de aynı çizgiyi izlemişlerdir. Özellikle *Servet-i Fünun* Osmanlı ülkesini ve bütün dünyayı ilk elden tanıtan yayınlarıyla büyük etki sağlamıştır (Yalman, 2018: 62; Koloğlu, 2010: 113). Adından anlaşılacağı üzere fenni konularda da yayınlar yapan *Servet-i Fünun*, tıp, tarım ve hayvancılıkla ilgili yazılar yayınlamıştır. Çoğunluğu Tevfik Fikret, Cenab Şehabeddin ve Ali Ekrem'e ait olan 651 şiirin yayımlandığı 1891-1896 döneminde *Servet-i Fünun*'da özellikle cüls yıldönümlerinde İkinci Abdülhamid'i öven yazılar da görülmektedir (Andı, 2006).

1900'de yayımlanan günlük siyasi gazetelerin sayısı; *İkdam*, *Sabah* ve *Tercüman-ı Hakikat* olmak üzere yalnızca üçle sınırlı kalmıştır. Bunun dışındaki edebi yayımlarsa sadece kadınlar ve çocuklar için yayımlanan dergiler olmuştur. *Aile*, *İnsaniyet*, *Hanımlar*, *Şükufezar*, *Parça Bohçası*, *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Alem-i Nisvan* gibi pek çok kadın gazete ve dergisinin çıkarıldığı bu dönemde İkinci Abdülhamid tarafından destek gören yayın ise *Mürüvvet*'tir. Bu dönemin çocuk dergilerinin ilki ise *Tercüman-ı Hakikat*'in aynı isimle 1880'de 26 sayı verdiği haftalık eki olmuş; ayrıca *Bahçe*, *Mecmua-i Nevresidegan*, *Çocuklara Arkadaş*, *Çocuklara Kıraat*, *Çocuklara Rehber*, *Çocuk Bahçesi* gibi yayınlar da İkinci Abdülhamid'in saltanatı sürecinde yayımlanmıştır. Aynı dönemde basında kısıtlamalar sonucunda edebî ve ilmî konuların ağırlık kazandığı görülmüş; politik konulara giremeyen günlük gazeteler gitgide popüler makalelere, yabancı ülkelerden kültür haberlerine ve çeşitli türden edebî eserlere yer vermişlerdir (Malkoç, 2019; Ghoghgh, 2019; Yalman, 2018: 62, 79). *Mecmua-i Ebuzziya* adlı dergi, yayımlandığı sürece ülkedeki entelektüel yaşamın merkezini oluşturmaktayken önde gelen gazetecilerden Said Bey Sultan Abdülhamid'in

kendisini ve hükümetini açıkça hicvetmekten büyük zevk almıştır. Birkaç gazetenin yasaklanmasına sebep olduğundan basında iş bulamayan Said Bey kendini gizlice yazdığı hiciv metinlerini dağıtmaya ve Jön Türkleri harekete geçirecek sloganlar üretmeye adanmıştır. Defalarca ceza almaktan, zararlı görülen faaliyetlerine son vereceğine dair sözler vererek kurtulmayı başardığıysa da sonunda Arabistan'a sürgün edilmiştir (Yalman, 2018: 65-66) .

İkinci Abdülhamid'in tahta çıkmasının üzerinden henüz iki ay geçmesine rağmen 19 Ekim 1876'da Londra'da İngiliz mali desteğiyle ve Arapça olarak yayıma başlayan *Mir'at-ı Ahval*, Türk Hilafeti yerine Arap Hilafetini hedeflemiş; Mekke Şerifini de aday haline getirmiştir. Bazıları ise bu dönemde Mısır Hidivini hilafetin başında görmek istediklerini ifade etmişlerdir. Aynı yolda yayın yapan *Al Nahla* ve Paris'te de *Al Sada* gazeteleri bulunmaktaydı. *Times* başta olmak üzere İngiliz basını kampanyaya büyük destek vermiştir. Aynı amaçla, sürgündeki Mısır Hidivi İsmail 1879'da Napoli'de *Al Halife* gazetesini yayımlarken Paris'te de *Al Ettehad* gazetesi yayımlanmaktaydı. İkinci Abdülhamid de bu yayınların ülkeye girmesini yasaklatmış, bu sebepten eleştirilerin hedefi olmuştur. İngilizlerin Arap Hilafeti konusunu körüklediği bu süreçte padişah, doğum ve tahta çıkış günlerinin sene-i devriyelerinde yerli basında abartılı biçimde yansıtılması geleneğini başlattırıştır. Sultan Abdülhamid yayın yasağı için eleştirilirken Mayıs 1880'de İstanbul'da Delhili Gazanfer Ali Han'ın çıkardığı Türkçe-Urduca dilinde yayımlanan *Paik-i İslam* (İslam Habercisi) isimli gazete İngiliz yönetimi ve basını tarafından Pan-İslam kışkırtıcısı olarak değerlendirilip tepkiyle karşılanmış, hatta dağıtımı engellenmiştir. Oysa İngiliz resmi çevirmeni C. D. Baynes bu gazete hakkında İngiltere'deki yetkililere, gazetede ayaklanmaya çağırıcı bir yazı görmeyip son derece zararsız olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Tunus'un Fransızlar tarafından 1881'de Mısır'ın da İngilizler tarafından 1882'de işgali sırasında İstanbul gazetelerinin kendilerine ait sömürgelerine sokulmasının yasaklandığı görülmektedir. Halbuki o dönemde İstanbul gazetelerinde Sultan Abdülhamid'in kışkırtmayı değil uzlaşmayı hedeflediği belirtilmekteydi. 1879'da İngiliz Protestan Kilisesi'nin hizmetinde İstanbul'da çalışan Alman asıllı Rahip Koella'nın Osmanlı Meşihat Dairesi'nde bir hocaya para vererek İncil'i tercüme ettireceği duyulunca İstanbul basını ayağa kalkmıştır. Meşihat Dairesi, hocanın idamına karar vermiş, İngiliz Dışişleri Bakanı, Osmanlı Elçisine, idam gerçekleştiği takdirde Abdülhamid'in sonunun Abdülaziz'inkine benzeyeceği tehdidinde bulunmuştur. Sultan, dünyayı idare eden bu gücün tehdidine karşı çıkamayarak hocayı Sakız Adası'na İngiliz konsolosunun himayesinde yaşaması üzere sürmüştür (Koloğlu, 2010: 100).

İkinci Abdülhamid'in saltanatının başında yaşanan Rusya ile savaştan dolayı basına sansür uygulanması normal karşılanabilir. Ancak, bu durumda hem sansürcüler hem de özgürlük ortamı var diyenler eleştirilerinde dengeyi kaçırmışlardır (Koloğlu, 2010: 98-99).

Bu dönemde sansür memurları, kendilerini güvence altına almaya çalıştıklarından neredeyse her şeyi yasaklamışlardır. Örneğin *Doğu'nun Altın Kitabı* isimli Paris'te basılı ve Abdülhamid'i öven kitap gümrükte sansür memurlarınca yasaklanmıştır. Oysa aynı trende bulunan De Regla'nın padişahı yeren, Beşinci Murat ve masonları öven kitabı zararlı görülmemiştir. Bunun nedeni memurların yabancı dil bilmemesidir. Bu dönemde İkinci Abdülhamid'in resmini yayınlamak da yasaktır ki bu sebepten bir Fransız ansiklopediyi ülkeye sokabilmek için resmi mürekkeple karartmışlardır. Diğer taraftan Emile Zola'nın ülkeye girişi yasak olan kitabının Pera'da Fransızca gazetelerde tefrika edilmekte olduğu sonradan fark edilmiştir. Bu dönemin bir diğer yasağı da Yıldız sözcüğünün kullanılması olmuştur. Sultanın vezirlerinden Münif Paşa 1867'de kapanmış bilim dergisi *Mecmua-i Fünun'u* 1883'te yeniden canlandırmaya kalkışsa da daha ilk sayısında kapanmasına engel olamamıştır. Derginin kapanma sebebi, *Yıldız Böceği ve Yolcu* hikayesindeki şu iki dizeyi yayınlaması olarak gösterilmiştir: "Her ne gelir ise sana, senden gelir. Sen anı zannetme ki benden gelir." Ayrıca hikayedeki Yıldız böceğinin ikametini Yıldız Sarayı'na taşıyan padişahı ifade ettiği de bu derginin kapanmasındaki gerekçelerden biri olarak söylenmektedir (Ataman, 2009; Koloğlu, 2010: 104). Ünlü matematikçi Salih Zeki'nin Avrupa'dan posta ile getirttiği *Termodinamik* isimli kitabın başlığındaki "dinamik" kelimesi de "dinamit" kelimesine benzetilince sansür memuru tarafından alıkonulmuştur. Zararlı, ruhsatsız ve yasak olduğu gerekçesiyle yakılan kitaplar arasında; Namık Kemal'in *Osmanlı Tarihi*, *Zavallı Çocuk*, *İntibah*, *Vatan Yahud Silistre*, *Cezmi* isimli eserleri, Abdülhak Hamit Tarhan'ın *Ölü*, *İçli Kız*, *Nazife*, *Makber* eserleri, Halk Edebiyatı'ndan *Leyla ile Mecnun* hikayesi, *Aşık Ömer*, *Koroğlu* gibi kitaplar görülmektedir. Selim Sabit Efendi'nin *Muhtasar Osmanlı Tarihi* de kendisi o sırada kitap sansürü ile ilgilenen Encümen-i Teftiş ve Muayene başkanlığında bulunmasına karşın yakılmıştır. Kitabın yakılmasına Sultan Abdülaziz'in hal' edilmesi ve ölümü hakkında bilgilerin bulunması sebep gösterilmiştir. 1902 Mayıs'ında Çemberlitaş Hamamı'nda 165 çuval 30 bin 302 adet kitap yakılmıştır ki bunlar arasında İkinci Abdülhamid'in en çok güvendiği yazar Ahmet Midhat Efendi'nin *Süleyman Musuli*, *Hüseyin Mellah*, *Hüseyin Fellah*, *Henüz Onyediyi Yaşında* gibi kitaplarıyla sadrazamlığa getirdiği Ahmet Vefik Paşa'nın *Tarih-i Osmanî*'si de bulunmaktaydı (Topuz, 1973: 64-65; Koloğlu, 2010: 107-108). İkinci Abdülhamid döneminde Rousseau, Montesquieu, Racine, Lamartin, Wolter ve Hammer'e ait kitaplar ve tercümeleri de yasaklı yayınlar arasında yer almıştır (Demirel, 2004).

1897 yılı Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında gazetelerin süratle ve çok sayıda basılması gerektiğinden Avrupa'nın en son sistem dizgi ve baskı makineleri getirilmiş, basında teknik açıdan hayli ilerlenmiştir. Gazetelerin içeriği ise aksi yönde gelişim göstererek neredeyse her bir gazetenin ortalama dörtte biri resmi duyurulara ve padişahla ilgili haberlere ayrılmıştır. Memleketle ilgili diğer haberler de muhabirlerin resmi dairelerden aldığı bilgilerden ibarettir.

Yurtta işlenen suçlara veya ülkede yaşanan kazalara haberlerde çok az yer ayrılıyordu. Bunun yanında her günlük gazete, Fransa'dan, Avusturya'dan, İngiltere'den ya da Almanya'dan çok sayıda gazete veya dergileri taramaktaydı. Türkiye ve Avrupa'daki gelişmelerle ilgili olmayan, çoğunlukla Güney Amerika, Uzak Doğu ve İskandinav ülkeleri hakkındaki zararsız haberlere veya yaşanan tuhaf olayların haberlerine yer vermekteydi. Gazetelerde ülkenin belli bir yerinde kamu düzeninin mükemmel olduğu haberleri çıktığında, tecrübelerinden dolayı orada bir sorunun olduğunu anlayanlar olduğu gibi yapılan haberlere inanan kişiler de mevcuttu (Yalman, 2018: 80-83).

2. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı'da Basın

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908, 1911 ve 1912 seçimlerini kazanarak Heyet-i Mebusân'da çoğunluğu elde etmişse de 1913'e kadar devlet yönetimini tümüyle elde edememiştir. Bunun sebeplerinden biri de yürütme organının bir parçası olması dolayısıyla padişahın etkisini kolayca kaldıramamasıdır. Bunun yanında çok farklı yapıdan kişileri barındırmasından dolayı küçük ve gizli bir gruptan normal bir siyasi partiye dönüşme sürecini tamamlaması da zaman almıştır denilebilir. Ancak 1913'te siyasi parti olduğunu açıklamış, gizli derneklerini şubeleri haline getirmiştir. 1918'de de dokuzuncu ve son kongresinde kendini feshetme kararı almıştır (Karpaz, 2017: 11-13). 1909'da II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi sonrasında, yeni lider kadrolar iktidara gelmek için kitlelerin desteğini almak yerine ordu ve devlet bürokrasisi içindeki güç dengeleriyle oynamıştır. Dolayısıyla yaptıkları devrim ekonomi burjuvazisinin değil bürokrasi ve aydınlar hiyerarşisinin alt basamaklarında yer alanların zaferi olmuştur. Bu zafer İkinci Abdülhamit'in kurduğu okul sistemi aracılığıyla oluşturulmuş bir grubun olup İttihat Terakki'nin bıraktığı miras yalnızca düşüncelerden meydana gelmemiştir. İnsani, ekonomik, düşünsel ve kültürel kaynakların önemli bir bölümünü denetleyen iyi eğitilmiş geniş kadrolara dayanan siyasi örgütleri de bulunmuş, ulusal kurtuluş mücadelesi ve Cumhuriyet, Jön Türkler döneminde hazırlanan bu sosyopolitik temeller üzerine kurulmuştur (Karpaz, 2017: 15-18).

İttihatçıların liderliğinde gerçekleşen İkinci Meşrutiyet'in ilanı, aynı zamanda Osmanlı basınının sansürü reddedip kendi seçtiği içerikle çıkmasının tarihi olmuş, bugün *Gazeteciler Bayramı* olarak kutlanan 24 Temmuz 1908'de *Osmanlı Matbuat Cemiyeti*'nin temelini atan gazeteciler aynı gün aldıkları kararla 25 Temmuz'dan itibaren sansürcüleri gazetelerin kapısından içeri almamışlardır. (Yalman, 2018: 88,115; Topuz, 1973: 102). İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla patlayan süreli yayınlar, İslam'ın sorunlarının yanında toplumsal sorunlarla da ilgilenmişlerdir. Bu yayınların ilki ve en uzun süreli 27 Ağustos 1908'de yayına başlayan *Sırat-ı Müstakim* olup kurucuları Ebu'l Ula Zeynel Abidin ve Eşref Edip iken başyazarı Mehmet Akif'tir (Kocabaşoğlu, 2010: 21). *Sırat-ı Müstakim*, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarına da geniş yer vermiş, cemiyetin kongre beyanlarını ve diğer

çalışmalarını zaman zaman neşretmiştir. *Sırat-ı Müstakim*'in çıktığı dönem de göz önünde bulundurulursa, derginin böyle bir tavır takınmasını pek de yadırgamamak gerekir (Anbar, 2007). Dergi önceleri İttihat Terakki'yi desteklerken sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı olmuştur. Diğer İslami dergilerden biri olan *Beyanü'l Hak* ise 5 Ekim 1908'de yayına başlamış olup başyazarı Meclis-i Ayan azalığı ve Şeyhülislamlık görevlerinde de bulunan Mustafa Sabri Efendi'dir. İkinci Abdülhamid döneminin sonlarına doğru yayına başlayan diğer İslamcı mecmua da *Ceride-i Sufiyye*'dir ve 19 Mart 1909'da yayına başlamıştır. İkinci Meşrutiyet toplumun düşünen, yazan, çizen kesimi için; baskıcı bunaltıcı yıllardan sonra istediğini gönülünce yapabilmek anlamında bir hürriyet olarak algılanmıştır (Kocabaşoğlu, 2010: 22,35). Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesi halkta büyük bir heyecan uyandırmış, bu heyecanla Meşrutiyet ve getirdikleri bir kurtuluş reçetesi olarak görülmeye başlanmıştır (Anbar, 2007). Kanun-ı Esasi'nin 12. Maddesinde değişikliğe gidilerek "Matbuat kanun dairesinde serbesttir. Hiçbir veçhile kablettab teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz" denilmiş, dolayısıyla sansür kaldırılmıştır (Kili, Gözübüyük, 2006: 89; Eraslan, Olgun, 2006: 95). Ancak bu durumun uzun sürmediği ve İttihat ve Terakki'nin de sansür uygulamasında bulunduğu belirtilmelidir (Börekçi, 2013). Bundan ayrı 1912'de askerlerin yazı yazmaları yasaklanmış, 1913'te ahlaka aykırı olduğu gerekçesiyle toplatılan yazılar olmuş, aynı yıl iç ve dış güvenliği zarar verebileceği olasılığı bulunan yayınların hükümet kararıyla kapatılabileceği uygun görülmüş, 1914'te de orduya dair yazıların kaleme alınması askeri sansürün iznine bağlı hale getirilmiştir (Koloğlu, 1992: 55-56).

Meşrutiyet basınının önemli görevlerinin başında, rejimi tanıtip muhtemel saldırılara karşı korumak geliyordu ki dönemin basınına göre, devrimin kansız oluşu bir iftihar vesilesiydi. *Sırat-ı Müstakim*, *İkdam* gibi gazetelerde meşrutiyetin İslamiyet'e uygun olduğu hadisler, ayetler ve Hulefa-yı Raşidin döneminden örneklerle anlatılmak istenmekteydi. Bu sayede karşı propagandalar engellenmeye çalışılıyordu (Akşin, 2014: 146).

Medreseler ve kendilerine yardım sağlayan vakıflar devlet idaresine İkinci Mahmut zamanında Evkaf Nezareti vasıtasıyla geçince eski işlevlerini yerine getirememeleriyle beraber bu medreselerin çoğu ayakta kalmış ve yeni tipte modern İslamcı düşünürler yetiştirmişlerdir. Sultan Abdülhamid devrinde medreseler ıslah edilmemiş ve modernleştirilmemiştir. Daha önce hocaların ve askeri öğrencilerin yabancı dil öğrenmeleri için oluşturulan kurum kapatılmıştı (Mardin, 2017: 73). Bunun yanında Harbiye, Mülkiye ve Askerî Tıbbiye'nin programları geliştirilmiş, bu vesileyle buralardan bilgili bir kuşak yetişmiştir (Mardin, 2014: 15). Siyasi fikirlerin tartışılmasına yardım edecek olan eserlerin okutulmasının yasaklanmasından dolayı Hoca Muhittin, Hoca Kadri, Ubeydullah Efendi gibi bazı âlimler Jön Türklerle iş birliği yaparak Kanun-ı Esasi'nin hazırlanmasına katkıda bulunmuşlardı (Mardin, 2017: 74).

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin başında basında yaşanan

hareketlilik oldukça dikkat çekmektedir. Öyle ki gazetelerin satış rakamlarını 2000'den 50 bine çıkarttıkları görülmektedir. (Börekeçi, 2013). 1908'e girildiğinde dördü İstanbul'da basılan gazete olmak üzere 120 yayın organı olan Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin yeniden ilanının ardından gelen ilk yedi ay içinde 730 imtiyaz başvurusu gerçekleşmiş; Mekke ve Medine'de ilk kez gazete bu dönemde çıkmış ve İzmir-Aydın, Suriye-Lübnan ve Selanik'in yanı sıra Trabzon, Bağdat, Kudüs gibi yerlerde yeni basın merkezleri ortaya çıkmıştır. Bu dört gazete İkdam, Sabah, Tercüman-ı Hakikat ile Saadet'tir (Ataman, 2009; Koloğlu, 1992: 54). 1909 senesi, 1931'e değin değişikliklere uğrayarak yürürlükte kalacak olan Basın Yasasının kabulü nedeniyle de önem arz etmektedir. Suç işlemeye teşvik eden yazıları yasaklayan ve böylesi hallerde mahkeme kararı beklenmeden gazeteyi kapatılabilen, sultana hakaret durumunda üç aydan üç yıla kadar hapis cezası veren 1909 Yasası, Osmanlı Hanedanıyla ayanları ve mebusları da koruma altına almıştır (Topuz, 1973: 97-98).

İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından, aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere pek çok yeni yayın çıkmış olup karşılaşılan isimler arasında 1909'da kendi gazetesi Peyman'da "dikkate değer ilk yazılarını yayımlayan" Ziya Gökalp yer almaktadır ki İttihat Terakki'nin aynı sene toplanan kongresinden sonra Ömer Seyfettin ile Ali Canip'in liderliğindeki *Genç Kalemler*'de yazmaya başlamıştır (Akşin vd., 2005: 388) Ayrıca Abdullah Zühdü ve Mahmut Sadık *Yeni Gazete*'yi kurarken 1909'da çıkmaya başlayan *Sada-yı Millet* ise İttihat ve Terakki karşıtı bir gazete olup 47. Sayısından sonra bir buçuk aylık kapatılmaya tabi tutulmuş ve bu süreçte Ahmet Samim Bey devam niteliğindeki *Cidal* gazetesini çıkartmışsa da o da kapatılmıştır. 1910'un ilk ayı itibariyle yeniden çıkmaya başlayan *Sada-yı Millet* ise Ahmet Samim Bey'in öldürülmesiyle aynı yılın Haziran ayında yayını durdurmuştur (Kerimoğlu, 2015; Koloğlu, 1992: 56). Ayrıca *Serbesti* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi, *Şehrah* gazetesinin başyazarı Zeki Bey ve Hasan Tahsin bu dönemde cinayete kurban gitmişlerdir (Börekeçi, 2013). Buradan hareketle yeni dönemde de destek vermeyen basının susturulduğu yorumunu çıkarabilmek mümkündür. Nitekim Haniyoğlu da bunu belirtmektedir (Haniyoğlu, 2001). İhsan Şerif Kaymaz da basını kontrol altında tutan İttihatçıların yayın organı olarak *Tanin* ve *Şura-yı Ümmet*'i gösterirken tarafsız olmakla beraber *Tasvir-i Efkâr* ile *Tercüman-ı Hakikat*'in İttihatçılara destek verdiğini, *İstiklâl, Hak, Hâdisat, Vakit, Kalem, Karagöz, Türk Yurdu, Yeni Mecmua* ile *İslâm Mecmuası*'nın da İttihatçıların doğrultusunda kaldığını söylemektedir. Hüseyin Kazım ve Tevfik Fikret'le beraber 1 Ağustos 1908'de Tanin'in yayın hayatını başlatan Hüseyin Cahit Yalçın, anılarında ilk gün kimsenin gazetesi olmayıp tarafsız kalacaklarına dair İttihatçı Hüseyin Kazım'la konuştuğunu söyleyerek "Tanin bağımsız bir gazete olarak çıkıyordu ve benim elimde sonuna kadar da öyle kaldı" demektedir. Ancak ilk sayıda "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşüncelerini yayacak Şura-yı Ümmet adlı gazete çıkıncaya değin, Cemiyet'in bildirimleri gazetemiz aracılığıyla duyurulacaktır.

Gazetemizde yayımlanmayan bildirimler Cemiyet'in değildir." uyarısı Tanin'in İttihatçıların yayın organı olarak tanınmasına yol açmıştır (Yalçın, 2000: 44-45). İttihatçıların sözcüsü sayılan Tanin de birçok kez kapatılmış; "Cenin, Renin, Senin, Hak" gibi farklı adlarla çıkmıştır. Sonunda Yalçın da gazeteden çekilmiştir (Koloğlu, 1992: 56). Bu süreçte muhalefette bulunanlar İkdam, Sabah ve Sırat-ı Müstakim olup yayınlarını sürdürülebilmek adına tenkitlerinde aşırılığa kaçmadıkları da gözlemlenmektedir (Kaymaz, 2022, Nisan, 11. İttihat ve Terakki Cemiyeti / Fırkası. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ittihat-ve-terakki-cemiyeti-firkasi>). Dolayısıyla yeni gelen dönem, basına hürriyeti getirecek mahiyette başlamışken üzerinden çok zaman geçmeden muhalif unsurlar baskıya maruz kalmaya başlamıştır. Bu dönemin başında yayınlarını sürdürmeye devam eden ve sonrasında da uzun yıllar devam edecek olan Sırat-ı Müstakim'in izlediği yayın politikasına bakmak gayesiyle bu çalışma hazırlanmıştır.

Tablo 1 1908-1918 Arasında Yayınlanan Gazete ve Dergi Sayıları

Yıllar	Y. Sayıları
1908-1909	353
1910	130
1911	124
1912	45
1913	92
1914	75
1915	6
1916	8
1917	14
1918	71

3. İkinci Abdülhamid'in Hal'i Öncesi Sırat-ı Müstakim Gazetesi'nde Dönem ile İlgili Yazılar

İkinci Abdülhamid, İttihat ve Terakki'nin faaliyetlerinin neticesinde Meşrutî sürecin yeniden başlamasını kabullenmek durumunda kalmıştır. Bu doğrultuda 23 Temmuz 1908'de yayınladığı irade-i seniye ile Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe tekrar girmesine ve seçimlerin yapıpı Meclis-i Mebusan'ın faaliyete geçmesine müsaade etmiştir. Çalışmalarına 17 Aralık 1908'de başlayan Meclis-i Mebusan, o ana değin sadece padişaha karşı sorumluluğu olan hükümetin faaliyetlerini de kontrolünde tutmaya çalışmıştır (Güneş, 1990). Esasen I. Meşrutiyetin ilanı sonrasında padişahın oldukça geniş olan yetkileri II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte daraltılmış, bu minval üzere basın ve sansürle ilgili olarak rahat bir sürece geçilmiştir. Ancak bu durum zaman içinde değişikliğe uğrayarak İttihatçıların da kendi yaptırımlarını uygulamasına dönüşmüştür (Birecikli, 2008).

3.1. Sırat-ı Müstakim'de İkinci Meşrutiyet ile İlgili Yazılar

"Meşrutiyet Aleyhinde Olan Milletın İtirazına Karşı Müdafaa-i Muhikka" başlığıyla Manastırlı İsmail Hakkı'nın

kaleme aldığı yazıda; Meşrutiyet ile beraber gayrimüslimlerin askere alınması ve memur olabilmesi meselelerinin dinen caiz olduğu, bunun sebebi olarak da İslâm'ın temel meseleleri haricindeki konularda istişare edilebileceği belirtilmiştir. Bunun yanında Al-i İmran Suresi'nin 28. Ayetindeki, "Müminler Müminlerden başkasını dost edinmesinler" uyarısına da dikkat çekmektedir. Hazret-i Peygamber'in de gayrimüslim elçilere ikram ve ihsanda bulunmasından hatta hırkasını serip üzerine oturtmasından dolayı ehli kitaba her türlü ihsanın caiz olduğu belirtilmiştir (Hakkı, 1909: 305-307). Görüldüğü gibi fikrini ispat etmeye çalışırken ayetlerden ve hadislerden yararlanılmıştır. Manastırlı İsmail Hakkı, aynı başlıklı yazısının 21 Ocak tarihli devamında; Meşrutiyet'e karşı olan nümayişe sarıklı hocaların görüldüğünü hâlbuki Hz. Ömer'in ve kendisinden sonra gelen iki Halife'nin de Rumlardan bazı kişileri istihdam ettiklerini belirtmektedir. Emevilerin ilk zamanlarında da gayrimüslimlerin istihdam edildiğini, Abbasiler zamanında mühendislik ve tabiplikte de hem Hristiyanların hem de Yahudilerin istihdam edildiği belirtilmiştir. Dolayısıyla Meşrutiyet ile gayrimüslimlerin devlet işlerinde istihdamının cevazı bu şekilde sağlanmış olduğu ifade edilmiştir (Hakkı, 1909: 337-338).

Derginin aynı tarihli sayısında Mehmet Akif Bey'in "Hürriyet" isimli şiiri de yayımlanmıştır. Bu şiirde vatani bir kız olarak hürriyeti ise beline sarılmış bir kemer olarak tasvir etmiştir. Şiirdeki afacan oğlanın da yeni kurulan yönetim olduğu tahmin edilmektedir. Şiirde bu oğlanın geleceği fethetmesinin beklendiği ifade edilmiştir. Ayrıca hürriyet uğruna canını kaybeden babaların hürriyet zamanlarını göremediğinden de hayıflanılmaktadır (Akif, 1909: 341).

Manastırlı İsmail Hakkı "İslamiyet'in Bahşettiği Hürriyet-i Amme" başlıklı makalesinde; Hürriyet" in hem dünya hem ahiret saadetine vesile olduğu, bunu kabul etmemenin "İstibdat"ı tercih etmek anlamına geldiği belirtilmiştir. Bu sayede herkesin hukukuna riayet edildiği ve mağduriyete uğramasının engellendiği, buna karşı olmak ise nimetin kıymetinin bilinmemesi ve haddi aşmak anlamına geldiği, ardından da Maide Suresi'nin 87. Ayeti belirtilerek "Allah'ın haddi aşanları sevmediği" ifade edilmiştir. Hürriyetten mahrum kalan milletlerin adalet yüzünü göremeyecekleri, milletin kendini müdafaa vasıtası matbuatın hukuku sağlanamazsa milletin mahvolacağı bu sebepten Hazreti Peygamberin hürriyeti sağlayana en büyük makamı vadettiği başka bir hadisinde de zalim yöneticilerin karşısında durulmasını, destek olunmamasını, istediği belirtilmiştir (Hakkı, 1909: 353-354).

Kazanlı Halim Sabit "Mecelle Cemiyeti Hakkında Bir Muhtıra-yı Âcizane" başlıklı makalesinde; Meşrutiyet ile birlikte Meclis-i Mebusân'da yeniden bir Mecelle'nin hazırlanması için oluşturulan cemiyet ile ilgili teşebbüsün güzelliğini dile getirmektedir. Cemiyetin çok yetkin kişilerden oluşturulmasından konuya ne kadar ehemmiyet verildiğini ifade etmiştir. Hazırlanan Mecelle ile şahsî, umumî, içtimaî, siyasi hukukun garanti altına alınacağı, tüm medenî ihtiyaçlarımıza kifayet edecek kuralların şeriattan

çıkarılacağı belirtilmiştir. Hazırlanan kuralların uygulanabilirliği çok önemli olduğundan Mecelle'nin hazırlanması için oluşturulan cemiyete girecek kişilerin, ya doğrudan halkın içinden gelen ulemâdan yahut kadılık, nâiblik, hâkimlik sıfatıyla halkın arasından olmasının gerektiği de ifade edilmiştir (Sabit, 1909: 102-105).

3.2. Sırat-ı Müstakim'de İkinci Abdülhamid ile İlgili Yazılar

Sırat-ı Müstakim'in 14 Ocak 1909 tarihli sayısında Mehmet Akif'in "İstibdad" isimli şiiri yayımlanmıştır. Şiirinde devr-i istibdadin yıkılıp gittiğini, bu milletin seven kim varsa onu ya sürgün ettiğini ya da hapsedtiğini belirten Mehmet Akif'in "Ne mel'unsun ki rahmetler okuttun ruh-u İblis'e!" ifadeleri oldukça şaşırtıcıdır. Şiirin bir başka yerinde de "sokakta eş birileri tarafından tartaklanan kadın; bırakın onu, o büyük oğlunu askerde kaybetti, ikincisi sürgün olarak bilmediği bir yerde" diyerek Abdülhamid'e ne kadar karşı olduğunu ifade etmektedir. Aynı şiirde devlet ricalinin sıkıntılı hallerini bir "Paşa" örneğiyle açıklamaktadır. Bu paşaya dolayısıyla devlet ricaline; "zebani kıyafetli gulyabani, yılan bakışlı şebek" ifadelerini kullanıyor ve paşanın yaptıklarına komşularının ses çıkarmadıklarını belirterek, o haksızlıklara ses çıkarmayanlar eleştirilmektedir. Ayrıca Arnavutluk'ta patlayan topların seslerinin payitahta kadar geldiğini de ifade ederek bir bakıma yakın gelecekte yaşanacakların haberini vermektedir (Akif, 1909: 325-327).

Ali Suavi'nin "Mesele" isimli makalesinde; İslam tarihinde önceleri halifeye ismiyle hitap edilirken ilk kez Emevi Halifesi Velid'in yalnızca ismiyle değil Velid Bin Abdülmelik olarak anılmasını istemesi üzerine halkın kendisine "kibir sahibi" manasında "Mütecebbir" vasfını taktığı belirtilmiştir. Aynı makalede Sultan Abdülmecid'in şeyhi kendisi için yanında dua ederken "şevketli, kudretli..." deyince, Sultan "Eğer böyle olsaydım duaya ne gerek var Şeyh Efendi? Ben bir abd-i âcizim, beni acizimle yâd et." ifadelerini belirtirken, II. Abdülhamid'e bu türden iltifatların kullanılmasını ve buna kendisinin ses çıkarmamasını eleştirdiği anlaşılmaktadır (Suavi, 1909: 384).

Mehmet Akif'in "Dirvas" isimli şiirinde; Emeviler döneminde Halife Hişam zamanında Şam yakınlarında kuraklık olunca yöre halkı durumu Halifeye anlatıp yardım alabilmek maksadıyla yola çıkarken yanlarına Dirvas isimli çocuğu da almalarına değinilmektedir. Hişam, karşısında bir çocuğun konuşturulmasına şaşırır, çocuk ise; kendilerinin sefillik çektiklerini bir tarafta ise bolluk olduğunu Halifelikteki bu zenginliğin kendisinin mi, halkın mı, Allah'ın mı? olduğunu soruyor. Her üç durumda da ihtiyaç sahiplerine zenginliğin dağıtılması gerektiğini belirtiyor (Akif, 1909: 72). Bu şiirde Mehmet Akif'in Abdülhamid'e gönderme yaptığı tahmin edilmektedir. İbrahim Alaeddin (Gövsâ) Bey'in "Hazin Bir Hatıra" başlıklı şiirinde ise; bir meczubun gözleri etrafını gözetlerken vahşet saçtığı, bazen de tehdit elini etrafına uzattığı, taşlarla oynuyor gibi görünse de sanki bunlarla tılsım yapmakta olduğu, mezarlar gibi

sessiz görüldüğü (Alaeddin, 1909: 86) ifadeleriyle belirtilen kişinin Abdülhamid olduğu düşünülmektedir.

3.3. Sırat-ı Müstakim'de Diğer Siyasi Konularla İlgili Yazılar

Sırat-ı Müstakim'de 11 Ocak 1909'da yayınlanan Eşref Edip kalemiyle aktarılan Manastırlı İsmail Hakkı'nın Ayasofya'daki vaazlarından oluşan "Mevaiz" başlıklı makalede; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhakı üzerine, Avusturya'ya ait ürünlerin alınmaması, yalnızca ticareti düşündüklerinden bu tepkinin onlara çok büyük zarar vereceği böylece onların yola getirilebileceği belirtilmiştir (Edip, 1909: 319). Mardinizade Ebu'l Ula'nın 14 Ocak 1909 tarihli dergide çıkan "Tarihi Bir Gece" başlıklı yazısında ise; Osmanlı'da Girit ile ilgili olarak pek çok farklı unsurun bir araya gelerek konu ile ilgili hassasiyetleri belirtilmiştir. Mesele, mevcudiyetin devamı ile ilgili olarak algılanmıştır. Girit'in yirmi dört yıl süren muhasarası sırasında çok kan dökülmesine çok can kaybedilmesine rağmen adadan vazgeçmenin düşünülmediği, İstibdat Devrinde bile Girit için savaşın göze alındığı belirtilmiştir (Ebu'l Ula, 1909: 327).

2 Şubat 1909 tarihindeki sayıda Manastırlı İsmail Hakkı'nın "İslâmiyet'in Bahsettiği Hürriyet-i Âmmе" başlıklı makalesinin 3 Şubat 1909 tarihindeki devamında; Hz. Ömer'in sahabelere, kendisinde yoldan çıkma gördüklerinde ne yapacaklarını sorduğunda cevaben kılıçlarıyla düzeltceklerini söylemelerinin Hz. Ömer'in çok hoşuna gittiği belirtilmektedir. Aynı yerde hukukuna haksızlık yapılan kişinin şekva etmesinin kaçınılmaz olduğu ve herkesin kan, mal ve namusunun dinen garanti altına alındığı da ifade edilmiştir (Hakkı, 1909: 369-371). Aynı makalenin bir sonraki sayıdaki devamında; Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliğini "Haklarımız hakları, vazifelerimiz vazifeleridir" anlamına gelen Arapça ifade ile belirtmiştir. Ardından bu eşitliğin gayrimüslimlerin Müslümanlara tecâvüzatta ve düşmanlıkta bulunmalarını kaydıyla olduğu ifade edilmiştir. Bu görüş Nisâ Suresi'nin 90. Ayeti ile desteklenmiştir. Bu ayette; "Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse Allah size onların aleyhinde olan bir yola girme hakkı vermemiştir." ifadeleri yer almaktadır. Bir başka ayette de bütün insanlara eşit muamele etmenin kötü söz söylememenin tavsiye edildiği belirtilmiştir. Bu konuda Dört Halife Döneminde yaşanan örnekler yer verilmiştir. Ayrıca Osmanlı zamanında Kanuni'nin bir muamelesine Zenbilli Ali Efendi'nin dine aykırı olması gerekçesiyle karşı çıkması ve Kanuni'nin de bunu kabul etmesi belirtilmiştir. Bunun sebebi olarak da o dönemde umumi bir hürriyetin bulunması olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla gerçek hürriyetin geri gelmesinin gerekliliği ifade edildiği anlaşılmaktadır (Hakkı, 1909: 385-387).

Manastırlı İsmail Hakkı'nın aynı makalesinin bir sonraki sayıdaki devamında ise; Şer'i hürriyetin başkasının hürriyetine mani olmadığı, bu şeklide davrananların cezalandırılmaları gerektiği, olumsuzlukla karşılaşanların

bunu gidermek adına hareket etmeleri gerektiği, İslâm'ın tam uygulanmadığı takdirde gerçek hürriyetin uygulanamayacağı ifade edilmiştir (Hakkı, 1909: 401-402). Aynı makalenin sonraki sayıdaki devamında da umumi hürriyeti yok eden istibdâdın cihânı yakıp hiçbir şeyde intizam bırakmayacağı, nefsin her dediğini yapmanın hürriyet olmadığı aksine nefsin köleliği olduğu, hürriyet adına içki içme, kumar oynama gibi işlerin hem şahsi hem umumi sayısız felaketlere sebep olduğu belirtilmiştir. Ayrıca hürriyet adına kadınların gayrimeşru örtünmeleri ve süslenmelerinin aslında nefsin esaretinde kalmak olduğu bizim sair memleketlerle bu gibi konularda kıyaslanamayacağımız ifade edilmiştir (Hakkı, 1909: 1-2).

Tercümesini Mehmet Akif'in yaptığı Muhammed Abduh'un "Müslümanlıkta Esaslar" isimli makalesinde; İslâm'da "Saltanat-ı Dîniye" nin yeri olmadığı, Müslümanların arasında "Halife" denince masumiyet veya yahye mazhariyetin anlaşılmadığı belirtilmiştir. İmam-ı Mâlik'in ders okuturken Halife Harun Reşid'in mevkiinin diğer talebelerden farklı olmadığı örneği verilmiştir. Padişaha itaat konusunda ise; Sultan'ın Kur'an ve Sünnet'in gösterdiği yoldan gittiği müddetçe, adaletten ayrılmadıkça kendisine itaat edileceği, hata yapıyorsa ihtar edilmesi gerektiği, hatasında ısrar etmesi halinde Sultan'ın indirilip yerine ehlinin getirilmesi, fitneye sebep olmayacaksa, Müslümanların üzerine vâcib olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Müslümanlıktaki Halifelik makamı ile yabancılardaki "otokratik" yönetimi karıştırmamak gerektiği çünkü yabancılardaki dini temsilcinin her halinin her sözünün "din" kabul edildiği bizde ise böyle olmadığı, bununla birlikte Hristiyanlardaki din adamlarının ilme karşı olmasından dolayı bizdekinin de öyle olduğunu düşündüklerini ancak bunun doğru olmadığı da belirtilmiştir (Akif, 1909: 379-380).

Resneli Niyazi yayınlanması için dergiye gönderdiği ve 25 Mart 1909'da yayınlanan yazısında; kendisi hakkında İzmir'deki Ahrar Fırkası'na intisabı ile ilgili yayınlanan bir yazıya, vatani kurtaran, ülkede konuşmaya imkan sağlayan İttihat ve Terakki iken onlara muarız olmanın küfran-ı nimet olduğunu ve kendisinin İttihat ve Terakki üyesi olduğunu ifade ederek zamanın etkin kuvvetine bağlılığını bildirmektedir (Niyazi, 1909: 79). Bunlardan ayrı Midhat Cemal Girit isimli şiirinde; Girit'in Yunanistan'a ilhakı dolayısıyla oluşan kayıptan duyduğu elemi ve hüznü dile getirmiştir (Cemal, 1909: 84-85).

Sonuç

Yeniliklere ayak uyduramayıp geriye düşen Osmanlı Devleti'nin bu durumuna devlet otoritesi tarafından çözüm aranmaktaydı. Ayrıca vatansever aydınlar da konuya çözüm arayanlar arasında yer almaktaydı. İkinci Abdülhamid Dönemi örneğinde olduğu gibi, oluşturulan modern kurumlar bu aydınları ve aydınların fikirlerini dolaylı olarak desteklemiş; onların ve fikirlerinin büyüüp yayılmasına kaynak olmuştur. 1889'da İstanbul'da İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin İbrahim Temo öncülüğünde Abdullah Cevdet,

İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi gibi dört Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne öğrencisi tarafından kurulması bu fikri destekleyen bir örnek olarak verilebilir. Kendilerini engellemeye çalışan II. Abdülhamid'in tüm çabalarına rağmen gerek açıktan, gerek gizliden gerekse yurtdışından faaliyetlerine devam etmişlerdir. Sultan Abdülhamid bu muhalefeti durdurabilmek adına; ödenek tahsis etmek, devlette bir görev vermek, muhalefetin basın aletlerini satın almak, yurtdışında muhalefet yapanların buldukları ülkedeki resmi makamlarca engellenmesini sağlamak, ... gibi önlemler almaktaydı. İktidarı eleştirmek basın camiasında kazanç kapısına dönüşmüştü.

Birinci Meşrutiyet'in ilanının ardından Vakit, İttihad, İstikbal gibi devrin önde gelen ve etkili olan gazetelerinde çıkan yazılarda; yapılan mücadele sonunda II. Abdülhamid'in Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kaldığı, halkın her şeyin üstünde olduğu, Abdülhamid'in ise yalnızca milletin hizmetkârı olduğu, ifadeleri yer almıştır. Bu dönemde mizah alanıyla yapılan eleştiriler karşısında, Hayal ve Teodor Kasap örneğinde olduğu gibi, kapatma ve hapis cezaları verilebilmiştir. Aynı dönemde, eleştiri yapan Namık Kemal gibi gazetecilere, sürgün, hapis gibi cezaların ardından devlette üst düzey görevler verilmiştir. Bu sayede bu gibi gazetecilerin eleştirileri, kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Reşad Nuri, Şemsettin Sami, Recaizade Mahmud Ekrem beyler de muhalif yazılarından dolayı İkinci Abdülhamid tarafından çeşitli memuriyetlerle sıkı denetim altında tutulmuşlardır. Aynı dönemde Ahmet Rıza, Mehmed Murad gibi gazeteciler de kendilerine ve fikirlerine uygulanan baskılardan dolayı yurtdışına gidip oralarda mücadelelerine devam etmişlerdir.

İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin kurucularından olan Abdullah Cevdet, gizli faaliyetleri dolayısıyla Trablus'a sürgün edilmiş, 1897 yılında Paris'e kaçmıştır. İkinci Abdülhamid'le pazarlık sonucu kendisine yurtdışı temsilciliklerinde bir görev verilmiştir. Bununla birlikte, İkinci Meşrutiyet'in ilanını sonrasında İstanbul'a geri dönene kadar, imzasız olarak eleştirel yazılarına devam etmiştir. İkinci Abdülhamid'in saltanatının başında yaşanan Rusya ile savaştan dolayı basına sansür uygulanmış ancak sansür memurları, kendilerini güvence altına almaya çalıştıklarından neredeyse her şeyi yasaklamışlardır. Savaşın bu gibi olumsuz etkilerinin yanında, 1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında gazetelerin süratle ve çok sayıda basılması gerektiğinden Avrupa'nın en son sistem dizgi ve baskı makineleri getirtilmiş, basında teknik açıdan hayli ilerlenmiştir. 1900 senesine geldiğinde; İkdâm, Sabah ve Tercüman-ı Hakikat olmak üzere yalnızca üç adet günlük siyasi gazete yayım yapmaktaydı.

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin başında gazeteler satış rakamlarını 2000'den 50 bine çıkarttıkları görülmektedir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı basını sansürü reddedip kendi seçtiği içerikle çıkmaya başlamıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiş ve İttihad ve Terakki de sansür uygulamasında bulunmuş, muhalif unsurlar baskıya maruz kalmıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından itibaren Sırat-ı

Müstakim'den başka Beyanü'l Hak, Ceride-i Sufiyye gibi gazeteler de İslamcı çizgide yayım yapmaya başlamıştır. Meşrutiyet basınının önemli görevlerinin başında, yeni yönetim sistemini tanıtmak vardı. Sırat-ı Müstakim, İkdâm gibi gazetelerde meşrutiyetin İslamiyet'e uygun olduğu hadisler, ayetler ve Hulefa-yı Raşidin döneminden örneklerle anlatılarak karşı propagandalar engellenmeye çalışılıyordu. Bu makalede ele alınan Sırat-ı Müstakim'de yazan Manastırlı İsmail Hakkı, Mehmet Akif, Kazanlı Halim Sabit gibi kalemler bu doğrultuda yazılar kaleme almıştır. Yine Mehmet Akif, Ali Suavi, İbrahim Alaeddin gibi yazarlar da Abdülhamid'in yönetimini eleştiren içeriklerle yazılarını ve şiirlerini yayımlamışlardır. Ayrıca Eşref Edip, Manastırlı İsmail Hakkı, Mardinizade Ebu'l Ula, Mehmet Akif, Resneli Niyazi gibi devrin etkili kalemleri farklı siyasi konulardaki eleştirilerini yine İkinci Abdülhamid'le ilişkilendirerek yazmışlardır. Ali Suavi, Mehmet Akif, Eşref Edip, Resneli Niyazi, Manastırlı İsmail Hakkı, Midhat Cemal gibi zamanın önde gelen fikir ve siyaset alanında tanınmış ve toplum üzerinde etkili olan kişilerin Sırat-ı Müstakim'de yazması elbette makalede incelenen gazeteyi önemli kılmaktadır.

Sonuç itibarıyla; İkinci Abdülhamid'in saltanatı boyunca basın üzerindeki sansür devam etmiştir. "İslamcı" olarak nitelendirilen Sırat-ı Müstakim gazetesi ise "İslamcı" olarak tanımlanan Sultan II. Abdülhamid'in uygulamalarına karşı çıkmış, aleyhinde yazılan yazılara yer vererek padişahın tahttan indirilmesinde kısmen etkili olmuştur.

Kaynakça

- Akşin, S. (2014). Jön Türkler ve İttihat ve Terakki. Ankara: İmge Kitabevi.
- Salim, A. (2019). Tanzimat Dönemi 1831-1876 Osmanlı Basını ve Vakayii Mısriyye. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (3), 46-56.
- Ali S. (1909). "Mesele", *Sırat-ı Müstakim*. 1,24- 384.
- Anbar, G. (2007). *Sırat-ı Müstakim ve Sebülürreşad dergileri ekseninde Din-devlet-siyaset tartışmaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE.
- Andı, K. (2006). Servet-i Fünun Mecmuası. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4(7), 533-544.
- Ataman, B. (2009). Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü. *Marmara İletişim Dergisi*, 14(14), 21-49.
- Baykal, E. A. (2019). *The Ottoman Press (1908-1923)*. Brill.
- Birecikli, İ. B. (2008). Yüzüncü yılında II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine bir inceleme. *Gazi Akademik Bakış*, (03), 211-226.
- Eraslan, C., & Olgun, K. (2006). *Osmanlı devleti'nde meşrutiyet ve parlamento*. 3F Yayınevi.

- Demirel, F. (2004). Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (5), 89-104.
- Eşref E. (1909). "Mevaiz", *Sırat-ı Müstakim*, 1, 20, s. 319.
- Ghojoghı, G. (2019) *Osmanlıca Yayınlanmış Çocuk Dergileri: Grafik Tasarım Açısından Bir İnceleme*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Güneş, İ. (1990). "II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)". *OTAM*, 171-269.
- Hanioglu, M. Ş. (2001). İttihat ve Terakki Cemiyeti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23, 476-484.
- Hilav, S. (2005). Düşünce Tarihi (1908-1980), Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980). İçinde: Haz. Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, İstanbul: Milliyet Kitaplığı.
- İbrahim A. (1909). "Hazin Bir Hatıra". *Sırat-ı Müstakim*, 2, 32-86.
- İnalçık, H. (2016). *Devlet-i'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karpat, K. (2017). *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sisteminin Evrimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaymaz, İ. Ş. (tarih yok). "İttihat ve Terakki Cemiyeti / Fırkası", *Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Ansiklopedisi*.
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ittihat-ve-terakki-cemiyeti-firkasi/>
- Kazanlı H. S. (1909). "Mecelle Cemiyeti Hakkında Bir Muhtıra-yı Âcizane", *Sırat-ı Müstakim*, 2, 33,102-105.
- Kerimoğlu, H. T. (2015). "II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Muhalifi Bir Gazete: Sada-yı Millet". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/1, 149-180.
- Kili, S. & Gözübüyük, Ş. (2006). *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (2010). "Hürriyet'i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını". İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koloğlu, O. (2010). *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Koloğlu, O. (1992). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (tarih yok). *Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi, 90. Ayet*. (Erişim: 02.05.2022)
<https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/nisa-suresi-4/ayet-15/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>
- Küçük, C. (1988). "Abdülaziz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1, 179-185.
- Malkoç, S., & Vefikuluçay Yılmaz, D. (2019). Osmanlı Dönemi Kadın Dergileri. *Journal of International Social Research*, 12(63), 654-659.
- Manastırlı, İ. H. (1909). "Meşrutiyet Aleyhinde Olan Milletin İtirazına Karşı Müdafaa-i Muhikka", *Sırat-ı Müstakim*, 1, 20, s. 305-307.
- Manastırlı İ. H. (1909). "Meşrutiyet Aleyhinde Olan Milletin İtirazına Karşı Müdafaa-i Muhikka", *Sırat-ı Müstakim*, 1, 22, s. 337-338.
- Manastırlı İ. H. (1909) "İslamiyet'in Bahsettiği Hürriyet-i Amme", *Sırat-ı Müstakim*, 1, 23, s. 353-354.
- Manastırlı İ. H. (1909). "İslâmiyet'in Bahsettiği Hürriyet-i Âmme", *Sırat-ı Müstakim*, 1, 24, s. 369-371.
- Manastırlı İ. H. (1909). "İslâmiyet'in Bahsettiği Hürriyet-i Âmme", *Sırat-ı Müstakim*, 1, 25, s. 385-387.
- Manastırlı İ. H. (1909). "İslâmiyet'in Bahsettiği Hürriyet-i Âmme", *Sırat-ı Müstakim*, 1, 26, s. 401-402.
- Manastırlı İ. H. (1909). "İslâmiyet'in Bahsettiği Hürriyet-i Âmme", *Sırat-ı Müstakim*, 2, 27, s. 1-2.
- Mardin, Ş. (2017). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2014). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardinizade Ebu'l Ula, (1909). "Tarihi Bir Gece", *Sırat-ı Müstakim*, 1, 21, s. 327.
- Mehmet A. (1909). "İstibdad", *Sırat-ı Müstakim*, 1, 21, s. 325-327.
- Mehmet A. (1909). "Dirvas", *Sırat-ı Müstakim*, 2, 31, s.72.
- Mehmet A. (1909). "Hürriyet", *Sırat-ı Müstakim*, 1, 22, s. 341.
- Midhat C. (1909). "Girit", *Sırat-ı Müstakim*, 2, 32, s. 84-85.
- Mehmet A. (1909). Muhammed Abduh'un "Müslümanlıkta Esaslar", *Sırat-ı Müstakim*, 1, 24, s. 379-380.
- Resneli N. (1909). "Sırat-ı Müstakim Gazetesine", *Sırat-ı Müstakim*, 2, 31, s. 79.
- Topuz, H. (1973). *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Nalcioğlu, U. B. (2013). *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Börekçi, Ü. (2013). İttihat ve Terakki Döneminde Gazeteci Kimliğinin Hüküm Gecesi Romanında Görünümü. *Selçuk İletişim*, 8(1), 212-232.
- Yalçın, H. C. (2000). *Siyasal Anılar*. Türkiye İş Bankası, İstanbul: Kültür Yayınları.
- Yalman, A. E. (2018). *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldırım, T. (2009). "Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme I", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1, 285 – 324.

Extended Summary

Purpose

What was done during the reign of Sultan Abdulhamid was evaluated differently by different segments, both in his own time and today. Today, the approach to the reign of Sultan Abdulhamid has almost sharply differed from each other. In his time, however, opposing factions were unanimous in dethroning the Sultan. This study aims to determine how the Sultan and Sırat-ı Müstakim, who seem to have a common idea under the umbrella of "Islamism", actually contradicted each other.

Literature Review

A short literature review has been made for those who are interested in the period of Sultan Abdulhamid and especially in the "Press" of the period. On this occasion, it was desired to contribute to the study. It has been tried to underline the efforts to prevent each other between Sultan Abdulhamid and Sırat-ı Müstakim, who have a common value such as "Islamism" and are extremely influential in their fields. In this way, the subject; has been tried to be discussed from a different point of view than the researches and articles written about the Sultan Abdulhamid Period, the First and Second Constitutional Periods, the Union and Progress Period and the History of the Press.

Design / methodology / approach

The main framework of the study consists of the period of Sultan Abdulhamid and Sırat-ı Müstakim Magazine. The effect of the opposition in the practices carried out during the reign of Sultan Abdulhamid was evaluated within the framework of the sources obtained. Although the articles published in Sırat-ı Müstakim were considered as the main source due to the content of the subject, previously published research works on the subject were also used. By means of this study, the developments in the "press" life during the reign of Sultan Abdulhamid were also tried to be determined. In the Sırat-ı Müstakim on the subject; The articles written by Ali Suavi, Eşref Edip, Kazanlı Halim Sabit, Manastırlı İsmail Hakkı, Mardinade Ebu'l Ula, Mehmet Akif, Midhat Cemal and Resneli Niyazi were analyzed. Because they are related to the subject; Works on the topics of the Committee of Union and Progress, History of the Press, the First and Second Constitutional Period in the Ottoman Empire, and the sociology of the Abdulhamid period were also used. The changes in the political approach in the examined period are also mentioned. In order to ensure objectivity, prison sentences, exile sentences, censorship practices, practices of stopping the broadcast of the press, and various studies aimed at keeping the members of the press under control were mentioned during the reign of Sultan Abdulhamid. Of course, in this direction, harmful actions against the state, both internally and externally, were also mentioned during the reign of Abdülhamid.

Findings

According to the results obtained, the priorities of people or societies in their approach to a subject are proportional to whether the subject harms them or not. In other words, it is proportional to whether they benefit themselves or their values. Both in the mentioned period and today, there is the fact that individuals or societies have umbrella values. However, in the end, human beings prioritize their personal values in their approach to a subject. As an example of this; Described as "Islamist" Sırat-ı Müstakim newspaper described as "Islamist" Sultan II. We can state that it was partially effective in dethroning the sultan by opposing the practices of Abdulhamid and including the articles written against him.